

KUML 2017

KUML 2017

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

“Ved dem ligger Oldtiden ligesom aabenbaret for vore Øine”

Danske arkæologers tolkninger af stendysser i 1800-tallet

AF MINNA KANZLER HEMMET

Der har i tidens løb været mange forskellige forklaringer på, hvordan stendysserne skulle forstås. Man søgte at finde forklaringer på, hvad de var, og hvem der havde bygget dem. Gennem disse tolkninger fik stendysserne en betydning, der afspejlede samtidens syn på fortiden og nutiden. For Saxo Grammaticus var stendysserne bevis på, at der i oldtiden havde levet kæmper, da kun kæmper kunne rejse sten af den størrelse. I 1700-tallet blev den tolkning udfordret, da man ved udgravninger af stendysser og jættestuer kun fandt knogler af almindelig menneskelig størrelse.¹ Begge tolkninger afspejlede den tid, de var opstået i. De var udtryk for samtidens videnskabelige metoder og teorier, kulturelle og samfundsmæssige tendenser og forhold til fortiden. Samtidig er der også tale om, at man forholdt sig til nogle bestemte monumenters tilstedeværelse i landskabet. Tolkningerne er derfor opstået i et samspil mellem arkæologen, samtiden og stendyssen.

Formålet med denne artikel er at vise, hvordan 1800-tallets arkæologer i deres tolkninger af stendysser ikke kun var påvirket af, hvad de kunne læse i anlæggene, men også af samtidens kultur, samfund og videnskab. Udgangspunktet er, at ingen genstand på den måde er ren information, der objektivt kan udledes, men at al tolkning sker ud fra den helhed, arkæologen befandt sig i. Gennem analyse af tre arkæologiske værker vil det blive belyst, hvordan tolkninger og betydninger blev til i et samspil mellem mennesket, der forholdt sig til stendyssen, selve stendyssens udseende og de samtidige kulturelle, samfundsmæssige og videnskabelige forhold.²

Oldtidsromantiske systematiseringer

Børge Thorlacius (1775-1829) var professor i filologi ved Københavns Universitet og blev i 1807 medlem af Den kgl. Commission for Oldsagers Opbevaring (Oldsagskommissionen) ved dens stiftelse. I 1809 udgav han bogen "Bemærkninger over de i Danmark endnu tilværende Hedenolds Høie og Steensætninger", hvori han gav en samlet oversigt over forskellige typer af høje og stensætninger. Heriblandt fandtes også stendysserne, der efter udseende og forestillinger blev inddelt i forskellige klasser og på den måde blev tildelt forskellige funktioner som altre, grave og tingsteder. Stendysserne og de øvrige høje og stensætninger var for Thorlacius ikke bare levn fra oldtiden, men levn der vidnede om den stærke og heltemodige nordboer. Disse tolkninger og forestillinger vil i det følgende blive forbundet til oplysningstidens naturvidenskabelige metode med systematisering og romantikkens fascination af den nordiske oldtid.

Den skriftlige tolkning som ramme for systematiseringerne

Med oplysningstiden i 1700-tallet var der opstået et nyt videnskabeligt paradigme, hvori verden kunne forstås ved at blive sat i system. På den baggrund indsamlede man empiri og gjorde observationer, og ud fra disse systematiserede man naturen ved at inddele den i klasser og ordner. Datidens arkæologi havde det mål at opnå viden om oldsagerne, hvilket i overensstemmelse hermed skete ved, at man indsamlede dem og satte dem i system. Udover at indsamle var det også Oldsagskommissionens opgave ved hjælp af spørgeskemaer udsendt til de danske præster at udvælge de oldtidsminder, der var værdige til fredning.

Dette arbejde var Thorlacius delvist ansvarlig for, og det var i den forbindelse, at han besluttede sig for at arbejde videre med præsteindberetningerne og foretage en sammenstilling af høje og stensætninger i materialet for derved at kunne kaste lys over Danmarks oldtid.³ Metoden redegjorde Thorlacius for i begyndelsen af bogen gennem en analogi til en vandring blandt monumenterne i landskabet: "Uden ved bestemte Klasseinddelinger at foregribe nogens Dom, ville vi hellere lade Monumenterne selv tale, og Vandrerens kan da efter det Indtryk, som de have gjort paa ham, tildele dem den efter hans Tykke meest passende Benævnelse."⁴ Men Thorlacius' grundlag for denne undersøgelse var beskrivelser gjort af andre, og han havde derfor intet førstehåndskendskab til det, han beskrev. Han var underlagt præsternes oplevelse af monumenterne, og de var påvirket af spørgeskemaet, der specifikt spurgte til altre, tingsteder og grave og beskrev deres udseende.⁵ Det var imidlertid ikke usædvanligt for arkæologer på denne tid. Arkæologi var først og fremmest et skrivebordsarbejde, og oldsagerne og oldtidsminderne blev ikke tillagt en egen udsagnskraft,

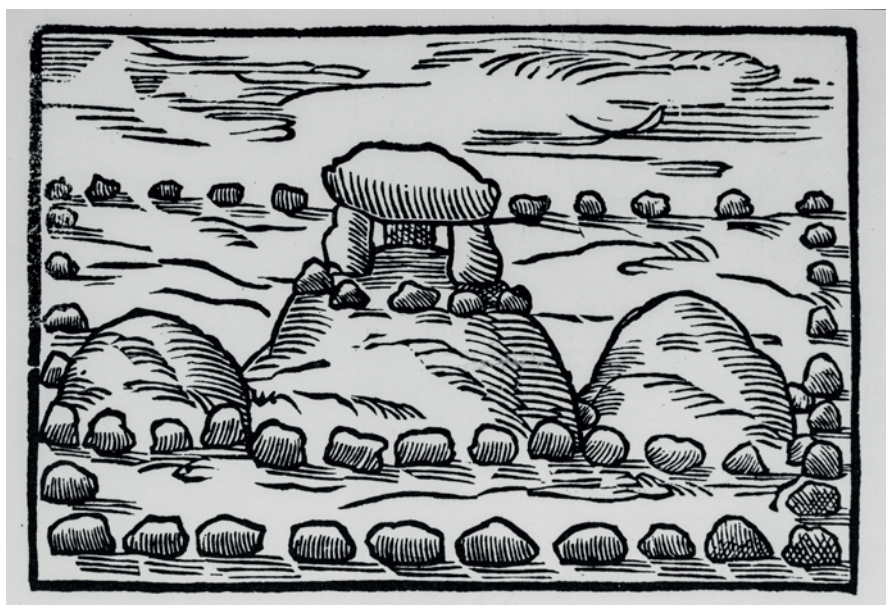

Fig. 1. Illustration fra Ole Worms “Danicorum Monumentorum Libri Sex” fra 1643 af stendyssen Videdys på Sjælland, hvor forestillingen om stendyssen som et alter på en høj har påvirket tegneren til at fremstille dyssekamret, der muligvis altid har stået på flad jord, på en tydelig høj. Denne forskel på forestilling og virkelighed fik i 1807 Thorlacius til ved mødet med den at bemærke, at højen nok var sunket under stenenes vægt. – Efter I. Nielsen 1987.

An illustration from Ole Worm’s “Danicorum Monumentorum Libri Sex” from 1643 showing the dolmen Videdys on Zealand. The perception here, of the dolmen as an alter standing on a mound, has influenced the illustrator, prompting him to represent the chamber, which might always have stood on flat terrain, as standing on a steep mound. This difference between perception and reality led Thorlacius to remark, when he visited it in 1807, that the mound must have sunk under the weight of the stones.

så en skriftlig gengivelse af dem var for mange lærde at foretrække fremfor lange, besværlige rejser ud i landet.⁶

Thorlacius greb arbejdet an efter naturvidenskabeligt forbillede ved at gennemgå de mange forskellige varianter af høje og stensætninger i materialet og opdele dem i forskellige grupper. Typisk for tidens måde at anskue oldtidsminder på så man stendyssen som bestående af en høj, en krans af sten og en stensætning (dyssekammer), der enten stod på højen eller var nede i den (fig. 1). Derfor anskuede han også høje og stensætninger hver for sig. En af de bedst behandlede stendysser i bogen blev på den måde placeret i 1. monumentklasse, der bestod af stensætninger med en stor overligger på store bæresten.⁷ Det drejede sig om resterne af en langdysse ved Snoldelev på Sjælland, hvor kun et af

tre dyssekamre i 1808 var tilbage, og som i dag helt er forsvundet.⁸ Modsat de andre oldtidsminder, han ellers beskæftigede sig med i “Bemærkninger”, havde han selv haft mulighed for at gøre observationer af denne stendysse under en antikvarisk rejse i 1808.⁹ Stendyssen betegnede han som et alter. Det skete til dels ud fra de fysiske kendetegn, hvor gangsten, åbning til dyssekammeret og manglen på højfyld placerede den i kategorien ‘alter’. At denne kategori fandtes, og at den havde disse kendetegn, skyldtes den samtidige tradition for at tolke fortidsminder og oldsager ud fra gamle skrifter.

At tolke stendysser som altre, offersteder, grave og tingsteder var ikke noget nyt, men lå i forlængelse af forestillinger, der havde eksisteret siden renæssancen. På baggrund af beskrivelser i sagn og sagaer havde man identificeret stendysserne som bl.a. altre, hvorpå de hedenske konger havde ofret til guderne (fig. 2).¹⁰ Denne tradition for at tolke fortidens levn ud fra gamle skrifter gjorde sig stadig gældende i 1809, da Thorlacius udgav “Bemærkninger”. Man havde ingen fornemmelse for levnenes alder eller indbyrdes forhold og antog, at de fund, man gjorde, og de monumenter, man så i landskabet, stammede fra de kulturer og de perioder, der var omtalt i gamle skrifter.¹¹ Stendysser og andre levn fra oldtiden blev derfor forbundet med navngivne konger, helte og kendte begivenheder. Denne tilgang til fortolkning betød, at levnene i høj grad kun fungerede som bilag til de skriftlige kilder og ingen egen udsagnskraft besad. Det samme gjaldt stendyssen ved Snoldelev. Thorlacius omtalte den som Lejrekongernes formodede alter. Intet ved selve stendyssen kunne give grobund for en sådan tolkning, men de lokale sagn berettede detaljeret om stendyssens tre dyssekamres navne og funktioner. Og på denne baggrund omtalte Thorlacius den, om end med en smule skepsis, som “Storalter”, “ærværdig Helligdom” og “Offersted”.¹²

Han lod på den måde de allerede eksisterende forestillinger om stensætningers forskellige funktioner, omtalt i sagn og sagaer, afgøre de fysiske egenskaber, de blev kategoriseret ud fra. Fordi formålet med et alter var at ofre dyr og mennesker, blev formen af et bord udgangspunktet. Resultatet blev, at et alter måtte have en flad overflige, der hvilede på så få sten, at de ikke kunne give beskyttelse for et lig eller en urne. Af samme grund lykkedes det ham heller ikke at finde en funktion til stendysserne med gang. Der var ingen monumenter eller funktioner i de gamle skrifter, der kunne forklare disse konstruktioner – og uden skrifter, ingen fortolkning. Forestillingen om, at nogle af disse stensætninger var grave, kan dels have været baseret på fund af skeletter, men kan også have været påvirket af de konventioner, der eksisterede omkring grave som underjordiske. Derfor blev alle stensætninger, der var tilstrækkeligt dækket med højfyld, betegnet gravkamre, mens de mere “overjordiske”, trods andre fysiske ligheder, kom til at tilhøre en anden type af monumenter.¹³

Fig. 2. J.L. Lunds maleri “Nordisk Offerscene fra den Odinske Periode” fra 1831 viser, hvordan forestillingerne omkring stendyssen som alter formede stendyssens udseende. Lunds fremstilling viser et alter, der stemmer overens med Thorlacius’ beskrivelse af altret som havende en flad overligger. – Efter J. Jensen 1994.

J.L. Lund’s painting “Nordic Sacrificial Scene from the Period of Odin” from 1831 shows how perceptions of a dolmen as an altar shaped the portrayal of these monuments. Lund’s version corresponds with Thorlacius’s description of an altar as having a flat capstone.

Oldtidens ånd

Siden midten af 1700-tallet havde man tillagt levnene en national værdi. I starten drejede det sig primært om, at de kunne vise nationens og kongeslægstens storhed og ælde, men i begyndelsen af 1800-tallet begyndte man at anskue levnene, som havde de en værdi i sig selv, fordi de, modsat de skriftlige kilder, havde deres ophav i oldtiden, hvilket gjorde dem til kilder til den danske ånd, der havde eksisteret i den periode, og som siden var gået i forfald. Den danske oldtid var blevet en periode, man dyrkede som oprindelsen til det danske; en eksemplarisk periode der stod til efterlevelse (fig. 3). Stendysserne og de øvrige oldtidsminder havde dermed ikke længere kun udsagnsværdi om varigheden af nationens eksistens, men kunne også sige noget om nationens ånd, som kilder til historien frem for blot som bilag. For mange betød dette, at man alene ved at betragte oldsager og oldtidsminder kunne få indtryk af den ægte danske ånd og blive nationalt dannet.¹⁴ Selv om det betød, at stendysserne og andre oldtidsminder nu spillede en anden rolle som kilder, var deres udsagn stadig betinget af, hvad arkæologerne ønskede at se.

Baggrunden for dette fokus på nationen og folket var både romantikkens opståen med dens forestillinger om folk, ånd og nationer, men også et behov i Danmark for at styrke moralen i en presset tid. I stedet for at identificere sig med monarken og det fælles territorium begyndte man med romantikken at identificere sig med det kulturelle fællesskab i folket.¹⁵ Folket var kendetegnet ved at have fælles sprog, historie og kultur, og man kunne finde folkets ånd i folkets sagn, myter, litteratur, fortællinger og skikke, der havde oprindelse langt tilbage i tiden. Det var til dels arkæologiens og historiens rolle at finde denne oprindelige folkeånd. Samtidig med at de nationale forestillinger vandt frem i Danmark, led man militære nederlag med slaget på Reden, Københavns bombardement og tabet af flåden.¹⁶ Man søgte derfor tilflugt i forestillinger om en storhedstid i oldtiden, hvor man mente, at danskerne havde været stærke, stolte og selvstændige.

I "Bemærkninger" ser man, hvordan Thorlacius var påvirket af denne forestilling om ånd. Hans metode gik ud på at lade monumenterne 'tale', og han afsluttede bogen med et udsagn om, at monumenterne "...minde om Nordboens Helteaand; de tale höit om hans Kraft og Kæmpestyrke; de frembyde en riig Anledning til Sammenligning mellem Fortid og Nutid." Det, han hørte monumenterne sige, stemte overens med de idealer og forestillinger, man i samtiden havde om oldtiden. Stendysserne var endnu en gang reduceret til bilag, der kun understøttede de skriftlige kilder og samtidens romantiske idealer. I tilfældet med Snoldelevdyssen ser man, hvordan den allerede eksisterende fortolkning og betydning fandt bekræftelse i denne specifikke stendysse. Der

Fig. 3. Den nordiske oldtid gjorde sit indtog i kunsten i slutningen af 1700-tallet. I den romantiske have ved Løvenborg indhuggede man linjerne "O, venlige Grav, i din Skygge boer Fred, din tause Indbygger af Sorgen ei veed" fra C. Prams digt "Stærkodder" i en kunstig dysse. Stendysse spillede en stor rolle i de romantiske haver, hvor den blev tolket som grav og talte til de store følelser og samtidens fascination af fortiden. Elias Meyer, 1805, Statens Museum for Kunst, udsnit. – Efter I. Nielsen 1987.

Nordic antiquity made its entrance into art at the end of the 18th century. In the romantic garden at Løvenborg, lines from the poem "Stærkodder" – Starkad – by C. Pram were engraved into an artificial dolmen ("O friendly tomb, in your shadow peace lives, your occupant knows not of sorrow"). In romantic gardens, a dolmen was often interpreted as a grave and appealed to the contemporary fascination with strong emotions and the distant past.

var tale om en enorm stendysse med syv bæresten og en overligger på ca. 4 m i diameter, og rent fysisk var den et passende udtryk for oldtidens kraftfulde sagnhelte. Dens størrelse gjorde den ifølge Thorlacius "...berettiget til at bære Navn af Storalter, eller dog af höist ærværdig Helligdom." Størrelsens betydning for hans tolkninger var ikke til at tage fejl af. Hans oplevelse af Snoldelevdysse

som ærværdig og majestætisk var således både et resultat af, at han knyttede bestemte idealer til den, hvilket blev underbygget af sagn, og af at han oplevede stendyssen personligt frem for at læse om den på papir. Uden stendyssen ingen oplevelse af oldtidens ånd.

Arkæologien i nationens tjeneste

I 1843 gjorde J.J.A. Worsaae (1821-1885) for alvor op med den gamle skoles litterære tolkninger og den effekt, denne tradition havde på brugen af genstande som kilder til oldtiden. I sin bog "Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje" fra 1843 brugte han oldsager og oldtidsminder som kilder til at beskrive oldtiden i Danmark. Selvom han på den måde gav oldtidsminder og oldsager en egen udsagnskraft, satte han dem også ind i en fortælling om Danmark som nation og gav dem en nutidig rolle i genopdagelsen af den folkelige ejendommelighed og dermed i Danmarks kamp for fortsat selvstændighed. Tolkningerne i "Danmarks Oldtid" var påvirket af nye videnskabelige opdagelser og samtidens politiske og kulturelle klima; helt konkret Chr. Jürgensen Thomsens (1788-1865) tredeling af oldtiden, de nationale spændinger i den danske helstat, den nationalromantiske forestilling om folket med fælles afstamning, historie, sprog og kultur som grundlaget for nationen.

Opgør med de skriftlige fortolkninger

Worsaae var i en tidlig alder begyndt at interessere sig for arkæologi, og han foretog tidligt udgravninger og etablerede sin egen oldsagssamling.¹⁷ Som ung mand foretog han udgravninger for Oldsagskommissionen og indsamlede på den måde selv en del af det materiale, der dannede grundlag for "Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje".¹⁸ Det betød, at han, modsat mange af arkæologerne i starten af 1800-tallet, kunne foretage sine tolkninger ud fra observationer, han selv havde gjort, frem for ud fra lægmænds beskrivelser og gamle skriftlige kilder. Et af hans største kritikpunkter mod samtidens arkæologer og historikere var deres forholdsvis ukritiske brug af skriftlige kilder som sagn og sagaer og de litterære tolkninger, de foretog på dette grundlag. Ved at rette fokus mod genstandene selv og bruge dem som kilder kunne han nu afvise de sagn, der knyttede sig til oldtidsminder, herunder til stendysser.¹⁹ I "Danmarks Oldtid" brugte han stendyssen kaldet Harald Hildetands Høj ved Lejre som eksempel. Ifølge sagnet var den danske konge Harald Hildetand efter sin død blevet brændt og hans urne nedsat i dyssen. Denne tolkning af stendyssen som kongegrav havde i 1819 fået Oldsagskommissionen til at foretage en restaurering af den meget ødelagte stendysse frem for andre ligeså truede oldtidsminder i området.²⁰ Men

Fig. 4. Gengivelse af Harald Hildetands Høj, som den så ud, da den tyske historiker L.A. Gebhardi besøgte den i 1758. Dog var dækstenen blevet fjernet og brugt til trappesten på herregården Lindholm. – Efter Worsaae 1843.

Depiction of Harald Hildetands Høj as it appeared when visited by the German historian L.A. Gebhardi in 1758. At that time, the capstone had though been removed and used as doorstep at the manor of Lindholm.

fordi der at dømme efter konstruktionen med kammer og randstenskæde var tale om en stendysse, og på baggrund af fund af stenkiler i kammeret kunne Worsaae konstatere, at monumentet stammede fra stenalderen – en helt anden periode end den Harald Hildetand, ifølge sagnene, skulle have levet i (fig. 4).²¹

At Worsaae kunne foretage denne tolkning af fund og fundsted og tidsfæste dem til stenalderen skyldtes tre-periodesystemet, der i 1830'erne var blevet fremlagt af Oldsagskommissionens sekretær Chr. Jürgensen Thomsen. Under sin systematisering af kommissionens oldsagssamling havde han ved direkte iagttagelse af materiale, form og fundkontekst kunnet opdele oldtiden i stenalder, bronzealder og jernalder; en opdeling der længe havde været teorier om, men som aldrig før var blevet underbygget.²² Denne overordnede kronologi over oldtiden gjorde det muligt at datere oldsager og oldtidsminder i forhold til hinanden. Udarbejdelsen af de tre perioder var sket alene ud fra genstandene, uden brug af skriftlige kilder, og genstandene fik dermed en egen udsagnskraft. Den systematik, der allerede havde været i Thorlacius' arbejde med høje ogstensætninger, var nu blevet gjort fri af de litterære tolkninger, så det nu alene handlede om, hvad genstandene som kilder kunne sige, når de blev sammenholdt.

Kildernes nyfundne udsagnskraft betød, at Worsaae ikke alene kunne afvise de litterære tolkninger, men at han også kunne bruge oldtidsmindet selv og fundene deri til at gøre op med forestillingerne om, at stendysser var tingsteder og altre. Stendysser var ikke tingsteder alene af den grund, at randstenene slet ikke, som det ellers var forudsat, var egnede til at sidde på, og stendyssen var ikke egnet som et alter, fordi overliggerens flade side normalt vendte nedad. Baseret på fund af skeletter og genstande i dyssekamrene fremsatte Worsaae i

Fig. 5. Allerede før Worsaae skilte stendyssen fra sagnhistorien, var den så småt ved at indtage en ny rolle i billedkunsten. I malerier fra starten af 1800-tallet som J. L. Lunds "Offerscene" var stendyssen en rekvisit i billeder, der viste en religiøs-mytologisk tolkning af fortiden. Men fra ca. 1830 begyndte stendyssen at optræde i idylliske landskabsbilleder, der viste samtidens danske landskab og stendyssen som genstand fra en mere videnskabeligt funderet historie. "Stensætning på øen Brandsø", maleri af Dankvart Dreyer efter 1842. – Brandts.

Even before Worsaae detached the dolmen from legendary history, it had begun to be portrayed in another context in the visual arts. In paintings from the early 1800s, such as J.L. Lund's "Sacrificial scene", the dolmen was used as a device in paintings, demonstrating a religious-mythological interpretation of the past. From about 1830, however, the dolmen began to play a part in idyllic landscape paintings, which portrayed the contemporary Danish countryside and dolmens as elements from a more scientifically founded history.

stedet den teori, at stendysserne var grave for unavngivne mennesker.²³ Worsaae kunne dermed gøre op med endnu en af de tendenser, der fandtes hos samtidens arkæologer og historikere, nemlig at alle fund og oldtidsminder skulle forbindes til kendte konger, helte eller begivenheder og dermed altid var noget særligt.²⁴ Konsekvensen af, at stendysserne og de øvrige oldtidsminder ikke længere kunne anskues som kongegrave, altre eller tingsteder, var, at de nu i stedet kom til at tegne et billede af helt almindelige, ukendte mennesker med ukendte skikke og traditioner (fig. 5). Det betød, at alle genstande nu var vigtige, for at man ved sammenligning kunne udvinde viden om oldtiden og ikke kun beskæftige sig med de mest bemærkelsesværdige genstande, som havde været kriteriet for Oldsagskommissionens fredninger, udstillede genstande på Oldnordisk Museum og samlingerne i raritetskabinetterne.²⁵

Stendyssen i den nationale bevidsthed

Stendysserne blev med Worsaaes tolkninger fjernet fra den kendte og meget værdsatte sagnhistorie og skubbet langt bagud i tid til en periode, man næsten intet vidste om. Man kunne umiddelbart tro, at det nu betød, at den nationale betydning, man havde set i stendysserne, var vanskelig at opretholde, fordi de ikke længere kunne forbindes til konger, sagnhelte og nordiske guder. Mange arkæologer og historikere var da også skeptiske over for Worsaaes tolkninger og holdt fortsat fast ved de litterære tolkninger, der gav stendysser og andre oldtidsminder national betydning. Men selv om Worsaae havde skrevet historien om stendyssen om, er der noget, der tyder på, at stendysserne fortsat spillede en rolle for den nationale historie hos Worsaae. Det erklærede mål med "Danmarks Oldtid" var nemlig bl.a. at vække bevidstheden om den danske folkeejendommelighed og derigennem få danskeren til at værne om Danmarks selvstændighed.²⁶ Én af metoderne til dette var at gøre danskeren opmærksom på landets fortid, og her spillede oldtidsminderne en vigtig rolle, da de "...binde os fastere til vort Fædreland".²⁷ Men stendyssernes rolle i denne vækkelse af nationalbevidsthed er lidt tvivlsom, fordi Worsaae ikke var konsekvent i sin definition af Danmark som nation eller sin omtale af oldtidsminder. Ifølge Worsaaes redegørelser for hvilke stammer, der var danskernes forfædre, måtte han nemlig tilskrive stendysser og jættestuer et primitivt folk, som ikke var det højt kultiverede folk, der indvandrede til Danmark og skabte bronzealderen.²⁸ Med udgangspunkt i den samtidige forståelse af en nation kunne Worsaaes nation forstås som et folk med fælles kultur, historie og sprog, og dette bronzealderfolk var netop i så henseende forfædre til de danskere, der boede i landet i 1800-tallet, og bronzealderen angav derfor begyndelsen på den danske nation.²⁹ Men Worsaae benyttede sig også af en territoriell forståelse af Danmark som et geografisk område, hvis eksistens strakte sig langt bagud i tid til perioden før bronzealderfolkets indvandring. Gentagne gange omtalte han i bogen stenalderbefolkningen som "Danmarks ældste Beboere", "vort Fædrelands første Indbyggere" og som det folk "som i Stenalderen grundlagde Landets Bebyggelse".³⁰ Stenalderfolket var ikke danskernes forfædre, men dog indbyggere i Danmark. Worsaae brugte dermed stendysserne og jættestuerne til at trække landets historie helt tilbage til stenalderen og på den måde øge den territorielle legitimitet i en tid, hvor spørgsmålet om den danske stats udstrækning og eksistens skabte politiske spændinger.

Blandt de nationalliberale i Danmark i 1800-tallet ønskede man en fri forfatning, der også gjaldt for hertugdømmet Slesvig. Samtidig frygtede man Det Tyske Forbund, der havde hertugdømmerne Holsten og Lauenborg som medlemmer, og som Slesvig ønskede at slutte sig til. Man frygtede i visse kredse i

Danmark, at en sådan indlemmelse ultimativt kunne ende med, at hele Danmark blev opslugt og ophørte med at eksistere som selvstændig nation.³¹ Man ønskede ikke, at Slesvig, som mange anså for at være dansk, skulle skilles fra Danmark og blive tysk. Men også selvforståelsen i landet var trængt. Danmark var efter afståelsen af Norge endegyldigt blevet en europæisk småstat, tyngt af krigsgæld og landbrugskrise.³² I stedet blomstrede kulturen, særligt den nationalromantiske kunst. Her dyrkede man den danske historie, natur, sprog og kultur i billedkunst, litteratur, musik og teater i et forsøg på at vække nationalfølelsen og dermed styrke nationen. Særligt stendysser spillede en stor rolle, hvor de i malerier af det danske landskab fungerede som en fysisk forbindelse mellem den store danske fortid og nutiden (fig. 6). Den samme instrumentalisering af historien og dens levn ses også hos Worsaae. Han ønskede som nævnt ovenfor at vække følelsen af national ejendommelighed og dermed

Fig. 6. J.Th. Lundbye brugte ofte stendysser i sine malerier som et materielt levn fra oldtiden, der udtrykte forbindelsen til den danske fortid. Stendyszen er monumentalt placeret i et mildt dansk kystlandskab, som man i Guldalderen anså som udtryk for den danske karakter. "En Gravhøj fra Oldtiden ved Raklev på Refsnæs", 1839. – Thorvaldsens Museum.

J.Th. Lundbye often used dolmens in his paintings, as material remnants from antiquity, to express the connection with the Danish past. The dolmen is positioned monumentally in the middle of a gentle Danish coastal landscape, regarded in the Golden Age as an expression of the Danish character. "Dolmen at Raklev, Røsnæs", 1839.

kampen for selvstændighed, og disse følelser kunne helt konkret vækkes ved at se oldtidsminderne i landskabet: “Ved dem ligger Oldtiden ligesom aabenbaret for vore Øine.”³³ Der var ikke tale om, at oldtidsminderne her fungerede som kilde til den nationale oldtid på samme måde som hos Thorlacius, hvor det, de udstrålede, var meget diffuse idealer om fortiden og dens ånd. For Worsaae fortalte de en konkret historie om, hvordan danskernes forfædre trængte ind i landet og fordrev det udannede stenalderfolk, udbredte en høj kultur og gennem bl.a. erobringer gjorde det danske navn anset og frygtet i Europa.³⁴ Det var den historie om fortidig storhed, han ved hjælp af oldsager og oldtidsminder kunne fortælle om Danmarks oldtid og dermed Danmarks opståen som nation. Hvorvidt stendysserne og jættestuerne som minder fra et underkuet, primitivt folk kunne bidrage til denne nationale vækkelse blev ikke uddybet. I bogen omtaltes de jordfaste oldtidsminder altid som én gruppe af “Gravhøje” eller “Oldtidsminder” uden at skelne mellem de forskellige perioder og folk. Man kan derfor ikke afskrive, at stendysserne sammen med bronzalderhøje kunne vække den nationale ejendommelighed. Og Worsaaes skelnen mellem folkeslag afholdt ikke samtidens kunstnere fra at bruge stendysserne i malerier som udtryk for den danske fortid.

Worsaae mente, at han ud fra oldsager og oldtidsminder kunne karakterisere folket bag dem. Med udgangspunkt i stendyssernes og jættestuernes størrelse og den arbejdsindsats, der måtte være lagt i dem – særligt for så primitive folk – kunne Worsaae udlede, at de var “... et kraftigt Folk, som viste Omhu og Ærbødighed for deres Afdøde – et Træk, der er saa meget mere priseligt, som de iøvrigt kun vare raae og uden nogen egentlig Cultur”.³⁵ Denne afkodning af monumenterne skete ligesom hos Thorlacius ud fra det indtryk, stendysserne igennem deres størrelse og særligt konstruktion havde givet. “Naar vi betragte de høist mærkelige imponerende Steendysser og Jættestuer, maa det uvilkaarlig vække vor Forundering, at Danmarks ældste Beboere have formaaet at opreise saadanne vældige Mindesmærker.”³⁶ Selv om både Thorlacius og Worsaae var imponerede over størrelse og konstruktion, blev deres tolkninger forskellige. Nok udstrålede stendysserne for dem begge et kraftfuldt folk, men de forestillinger, de havde om disse folk, var også afgørende for, hvilken betydning stendysserne kunne få. Fordi Thorlacius mente, at de var bygget af danskerne kendt fra sagnene, var de udtryk for majestætiske helteånd og storhed. Med baggrund i samtidens dannelseshierarki var Worsaae derimod af den opfattelse, at et folk, der som stenalderfolket var i så tæt kontakt med den vilde natur, måtte være uden dannelse og dermed rå og brutale. At stendysserne var udtryk for omhu og ærbødighed, ændrede ikke ved hans opfattelse af folket bag som primitivt, udannet og dermed uden kultur.

Stendysserne som et udtryk for civilisation

Sophus Müller (1846-1934), direktør for Nationalmuseet, udgav i 1897 "Vor Oldtid. Danmarks forhistoriske Archæologi almenfatteligt fremstillet". Han havde været elev hos Worsaae, men tog efter Worsaaes død forsigtigt afstand til dennes tolkninger, som han betegnede som "archæologisk-mytologisk forskning".³⁷ Müllers arbejde med arkæologi var ikke på samme måde formet af nationalliberalismen og romantikken, men var i stedet et produkt af moderniteten og flere af samtidens videnskabelige teorier og metoder. Han udviklede den moderne arkæologiske metode bestående af først iagttagelser, siden sammenligning og til sidst udarbejdelse af hypoteser. Denne påvirkning betød, at hans tolkning af stendysser var meget anderledes end Worsaaes, og den placerede stendysserne i en international sammenhæng, hvor de blev tolket som et udtryk for civilisationens udbredelse.

Den metodiske og teoretiske baggrund

Tolkningen af stendysser i "Vor Oldtid" bygger på tre teorier. Det drejer sig om positivismen, evolutionismen og diffusionsteorien.³⁸ Positivismen indebar, at naturlove kunne erkendes ved iagttagelse, beskrivelse og opdeling af et synligt empirisk materiale.³⁹ Man kunne gennem iagttagelse erkende årsager og sammenhænge mellem forskellige forhold, da samme årsag måtte have samme virkning. I "Vor Oldtid" havde Müller bearbejdet positivismen og skabt en mere humanistisk udgave som grundlag for sin metode. Som man i positivismen behandlede naturlovene, arbejdede Müller med en slags menneskelige naturlove, der forudsatte en konstans i menneskelivet og dets virkninger.⁴⁰ Stærkt beslægtet med positivismen var evolutionismen, der i denne sammenhæng dikterede en retningsbestemt udvikling, der gjorde det muligt at sammenligne arkæologiske fund med nutidige primitive folks redskaber, da man forudsatte, at de var på et lavere stadie i en fremadrettet udvikling. Det betød også, at historien kom til at handle om udviklingen, og for at forstå et kulturfænomen måtte man kende dets oprindelse og placering i udviklingen.⁴¹ Samtidig med evolutionismen var Müller påvirket af teorien om diffusion, hvor man mente, at en kulturel udvikling blev skabt ét sted og derfra blev spredt ud til andre folk gennem overførsel af ideer eller folkevandringer – en teori der stammede fra romantikken. Som andre i samtiden så Müller med udgangspunkt i teorien *Ex Oriente Lux*, de gamle civilisationer i Østen som kulturens vugge, hvorfra ideer strømmede til bl.a. Nordeuropa. Heri ser man også Müllers definition af kultur som ideer, og at disse ikke var begrænset af nationale grænser.⁴²

Inspireret af disse teorier og metoder udviklede Müller en arkæologisk metode med det formål ikke kun at beskrive oldsager, men at udvinde et større

kendskab til dem: "Vi ville derimod forstaa disse Monumenter, lære at kjende deres Oprindelse og Bestemmelse for saaledes klarere at opfatte Livet i det Tidsrum, da de bleve til."⁴³ Selve målet for undersøgelsen var den udvikling, stendyssen havde gennemgået, da evolutionismen så historien som udvikling, men også de ideer man kunne finde udtrykt i stendyssen. For at kunne udlede viden var den første opgave at tilvejebringe stoffet for bagefter at iagttage det. Det var på iagttagelse, at alt arkæologisk arbejde skulle hvile, og for at kunne udlede hypoteser var det vigtigt, at iagttagelserne blev gjort ud fra så stort et stof som muligt. Kun ved gentagelse af observationer kunne man udlede regler om almenforholdet og ikke kun udtale sig om enkelte tilfælde. Almenslutningerne og hypoteserne, og den viden, man skabte med dem, var i sidste ende arkæologiens mål. Men fordi menneskelivet, modsat naturlovene, var underlagt konstant forandring, ville hypoteserne altid have en vis usikkerhed. Han så dog hellere, at man lavede en regel, der senere måtte afvises, end slet ingen. For at kunne opstille disse hypoteser måtte man drage sammenligninger mellem væsentligt lige eller ulige forhold, da man ikke kunne iagttage bestemmelsen af genstande.⁴⁴

Stendyssens evolution og oprindelse i Østen

Müllers metodiske og teoretiske standpunkter gjorde, at stendysserne, i stedet for at være del af en rent dansk eller nordisk fortælling som hos Worsaae og Thorlacius, blev en del af et verdensomspændende fænomen og et udtryk for udbredelsen af ideer og kultur. Han lagde ud med at redegøre for, at han gik til iagttagelsen af dem uden forudindtagede tolkninger, som kunstneren, digteren eller vandreren ellers gjorde. Det var vigtigt for Müller, at iagttagelsen skulle ske med udgangspunkt i selve genstanden og ikke afbildninger,⁴⁵ og han gik derfor meget op i at foretage undersøgelser i felten.⁴⁶ Denne direkte tilgang til genstandene og hans fokus på at undersøge bestemmelsen og oprindelsen til stendysserne, fremfor bare at lave beskrivelser, betød, at Müller anskuede stendysserne anderledes end Thorlacius og Worsaae, der i højere grad forholdt sig til skriftlige tolkninger og fund i dyssekammeret. Müller var opmærksom på stendyssernes udseende og var bevidst om, at der i iagttagelsen var en umiddelbarhed, som talte til følelsen, og den brugte han i sin tolkning af stendysserne.⁴⁷ Han så en urokkelighed, en simpel alvor i deres størrelse og konstruktion, der for ham betød, at de fremtrådte som imponerende og ejendommelige. Denne vægt på stendyssernes udseende og de årsager, der kunne være bag konstruktionen, betød, at Müller tolkede dem, som at de havde en æstetisk værdi – at de havde en udsmykkende funktion; stenene i kammeret var væsentligt større end nødvendigt for at skærme de døde fra dyr, randstenene havde ingen funktion i forhold til at holde jorden om kammeret på plads, og dækstenen var for stor

Fig. 7. En storstensgrav fra Beni Messous i Algeriet, fotograferet i 1913. Den er én ud af adskillige storstensgrave i området. Müller omtalte Algeriet som særlig rigt på stendysser, der stod i grupper på mellem 2 og 300. – Fra Internet.

A megalithic tomb at Beni Messous in Algeria, photographed in 1913. It forms part of a group of megalithic tombs in the area. Müller mentioned Algeria as being especially rich in dolmens, found in groups of two to 300.

til, at det ville give mening, at den skulle dækkes med jord. Stendysserne var et mindesmærke for de døde og ikke kun en grav.⁴⁸ Stendyssens funktion blev også fastslået gennem iagttagelse af dyssekammeret. Væggene og loftet i kammeret var et rum, og der var derfor tale om en stue for de døde.⁴⁹ Men der lå også en bestemmelse bag stendysserne, der rakte videre end til den dodes ære.

Tolkningen af stendyssernes funktion blev til i samspillet mellem evolutionisme, diffusion, iagttagelse og tolkning af stendyssens konstruktion: "...hvad man havde tænkt sig ved Opførelsen af den store Gravbygning, synes ganske klart: de skulde værne den Døde, for at han saaledes paa en Maade kunde fortsætte sit Liv."⁵⁰ Han lagde her vægt på den skærmende funktion og konstruktion, der havde lighed med en stue eller en bolig, hvor ligene var afskåret fra og beskyttet mod verden udenfor. Lignende monumenter fandtes over det meste af Vesteuropa, i Nordafrika, Mellemøsten og i Indien, og Müller kunne på den måde se en idé spredt over et meget stort geografisk område, og satte i tråd med diffusionsteorien ideens oprindelse til Østen (fig. 7). Ved at se på andre gravtyper med ligheder i forhold til den skærmende funktion, formen

og udbredelsen satte Müller stendyssen ind i et fremadskridende udviklingsforløb, hvor det første trin havde været klippehuler, der siden havde udviklet sig til stendysser og i Vest- og Nordeuropa videre til jættestuer. Müller kunne føre denne idé om liv efter døden tilbage til det gamle Egypten, en af de store oldtidscivilisationer, hvor der også kunne findes klippegrave og yngre grave med samme skærmende funktion og en kendt praksis med at bevare lig for at sikre et efterliv. Stendysserne blev på den måde i Müllers optik et udtryk for, at nye, mere avancerede religiøse forestillinger bredte sig fra Østen til det vestlige Europa som den første civilisationsbølge. Regionalt kunne ideerne formes af de lokale folk, som det skete med stendysserne, der i Nord- og Vesteuropa blev til jættestuerne (fig. 8).⁵¹

Trods sine moderne videnskabelige teorier var Müllers historiesyn stadig påvirket af den romantik, der havde været med til at forme arkæologien siden slutningen af 1700-tallet.⁵² Når de udefrakommende ideer i oldtiden kunne formes i afkrogene af Europa, kunne der opstå en folkeejendommelighed, som det siden 1700-tallets slutning havde været arkæologiens og historiens formål at afdække og forme til en national identitet. "Vor Oldtid" var da også skrevet

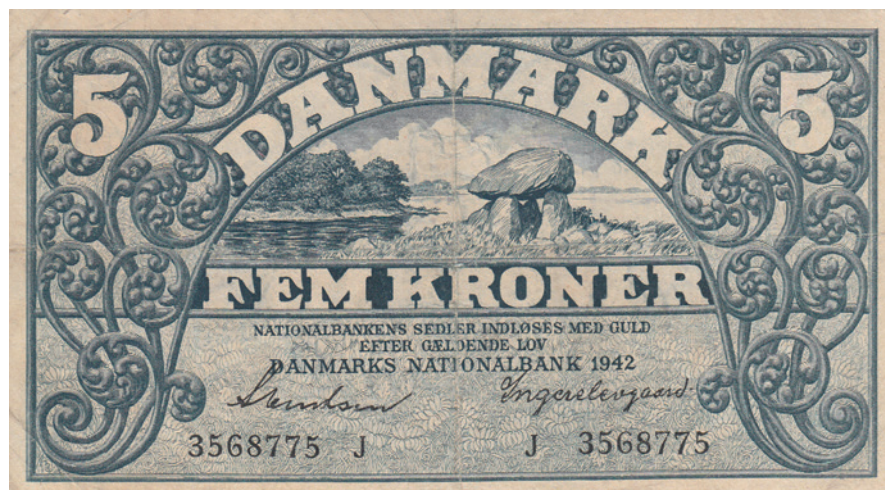

Fig. 8. Selvom jættestuen, ifølge Müller, var den nord- og vesteuropæiske videreudvikling af stendyssen, var det alligevel den internationale stendysse, der vandt frem som nationalsymbol i Danmark i 1800-tallet. Her ses en stendysse på Gerhard Hellmanns 5-krone-seddel fra 1910 omgivet af nordisk inspireret ornamentik i en udgave fra 1942.

Even though the passage grave was, according to Müller, a local variant developed from the dolmen, it was the international dolmen that became a national symbol in the 19th century. Here a dolmen is seen on a 5 kroner note from 1910, designed by Gerhard Hellmann, surrounded by Nordic-inspired ornamentation in a 1942 edition.

Fig. 9. En bonde pløjer uden om en stendysse på sin mark i ærbødighed for den danske fortid og dens betydning for Danmark. I digtet, som tegningen illustrerer, omtales stendysssen kærligt som "Danmarks Modermærke" og kædes sammen med andre danske symboler som storken, bøgeskoven og lærken. Illustration af H.P. Hansen. – Efter C. Richardt og G. Rode 1866.

A peasant ploughs around the dolmen in his field in veneration of the Danish past and its significance for Denmark in the present. In the poem that the drawing illustrates, the dolmen is lovingly spoken of as "Denmark's birthmark" and is linked with other Danish symbols such as the stork, the beech forest and the lark. Illustration by H.P. Hansen

til den brede danske befolkning, og Müller giver værket dets eksistensberettigelse i det, der driver arkæologien: "Folkets Trang til Selverkjendelse og dets Kjærlighed til sine Minder".⁵³ Stendysssen spillede da fortsat en rolle i det nationalromantiske og nationalliberale projekt med at forme dansk identitet ved hjælp af historien (fig. 9). De store omvæltninger, der skete i samtiden, skabte hos mange mennesker et behov for forankring, og denne nationale forankring i en international verden kunne arkæologien skabe. Stendysserne kan på den måde ses som et udtryk for, at danskerne nok påvirkes af kræfter uden for landets grænser, men at den nationale ejendommelighed og kultur fortsat trives, da stendysssen blev til de mere lokalt prægede jættestuer.

Sammenfatning

Fælles for Thorlacius, Worsaae og Müller var, at de oplevede stendyssen som noget imponerende både i størrelse og konstruktion, men deres forskellige forestillinger om fortidens folk gjorde, at de tillagde dem forskellige betydninger og værdier. Ikke desto mindre spillede stendyssen igennem hele 1800-tallet en rolle i formningen af national identitet, hvor danskerne var et stærkt folk med en lang og storslået historie. Dette kan skyldes arkæologiens rolle i den nationalromantiske historietradition, hvor nationens historie var undersøgelsens genstand med det formål at forme og opdrage den danske befolkning. Det ses i Oldsagskommissionens opgaver med indsamling, fredning og etablering af et nationalt museum, i Worsaaes "Danmarks Oldtid" og hans arbejde for Direktionen for de Antiquariske Mindesmærkers Bevaring og i Müllers "Vor Oldtid" og i hele arkæologiens institutionalisering i Nationalmuseet.

Alligevel blev de tre arkæologers tolkninger meget forskellige. Ikke alene havde de hver sin tilgang til stendysserne som kilder til fortiden, men de foretog også deres slutninger ud fra forskellige videnskabelige standpunkter. Thorlacius havde de skriftlige kilders tolkninger som udgangspunkt, så stendysserne kun fungerede som en slags bilag eller bekræftelse af disse tolkninger og den ånd, han ønskede at se i dem. Uden skrifterne kunne man ikke tolke oldtidsminderne. Arkæologien var således endnu ikke adskilt fra historien, som fagene der beskæftiger sig med henholdsvis genstande og tekster. Worsaae derimod satte i sin tolkning af stendysserne sin lid til, at de og oldsagerne havde en egen udsagnskraft og afviste, at der skulle være skriftlige kilder til den danske oldtid. Men Worsaae så også bort fra sine egne tolkninger af stendyssen som udtryk for omhu og ærbødighed, når han karakteriserede stenalderfolket som vildt, primitivt og brutalt. Ikke desto mindre kunne stendysserne stadig bruges i det nationalliberale projekt, der skulle legitimere Danmark. Müllers arkæologiske metode betød, at stendysserne blev del af en international civiliseringsbølge. Hans bevidsthed om stendyssens påvirkning af iagttageren gjorde, at han kunne bruge dens udseende i sine tolkninger af dens funktion som en udsmykning til den dødes ære og som en beskyttende konstruktion, der sikrede evigt liv.

Alle tolkningerne afspejlede samtidens videnskab og kultur og var et udtryk for de behov for bekræftelse og styrke, man havde i Danmark, og som man fandt i fortiden. Man kan følge, hvordan der var tale om en gensidig påvirkning, hvor stendyssens udseende var grobund for forestillinger, men også hvor forestillinger påvirkede den måde, arkæologen så og tolkede stendyssen på.

NOTER

1. Nielsen 1987, s. 29, 52.
2. Artiklen er baseret på en del af mit speciale fra kandidaten i Kulturhistorie, Aarhus Universitet, omhandlende den danske befolknings forestillinger om stendysser 1800-1900. Tak til Palle Eriksen, museumsinspektør, Ringkøbing-Skjern Museum, for udlån af materialer, sin tid og viden, og tak til Jeppe Büchert Netterstrøm, lektor, Aarhus Universitet, for vejledning af specialet.
3. Thorlacius 1809, Forerindring.
4. Thorlacius 1809, s. 6.
5. Nielsen 1987, s. 84-85.
6. Nielsen 1987, s. 97.
7. Thorlacius 1809, s. 47.
8. Thorlacius 1809, s. 17. Ingen stendysser af samme beskrivelse kan i dag findes i området omkring Snoldelev.
9. Thorlacius 1812, s. 278-79. At Thorlacius skulle have besøgt denne stendysse er baseret på, at han i 1808 foretog en antikvarisk rejse i egnen omkring Snoldelev, hvor stendysse stod, for at bese den snoldelevske runesten. Hans beskrivelse af stendysse indeholder desuden mere information end Præsteindberetningerne, og jeg antager derfor, at der var tale om en personlig oplevelse.
10. Nielsen 1987, s. 34-36.
11. Gjerløff 2001, s. 49.
12. Thorlacius 1809, s. 17-18, 54-55.
13. Thorlacius 1809, s. 57-58.
14. Gjerløff 2001 s. 45-57.
15. Böss 2008, s. 286-288.
16. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/nfs-grundtvig-danmarks-troest-1820/>
17. Worsaae 1934, s. 24-26.
18. Worsaae 1934, s. 52, 69, 79, 102.
19. Worsaae 1843, s. 2-4.
20. Fredningssag nr. 3226-41.
21. Worsaae 1843, s. 89-91.
22. Hejlskov, et.al. 2008, s. 509.
23. Worsaae 1843, s. 66-67.
24. Gjerløff 2001, s. 58.
25. Nielsen 1987, s. 84; Worsaae 1934, s. 63; Mordhorst 2009, s. 213-214.
26. Worsaae 1843, s. 1.
27. Worsaae 1843, s. 116.
28. Worsaae 1843, s. 98.
29. Worsaae 1843, s. 115-116.
30. Worsaae 1843, s. 71, 11, 102.
31. Grand 2013, s. 100.
32. Vammen 2013, s. 242.
33. Worsaae 1843, s. 116.
34. Worsaae 1843, s. 116.
35. Worsaae 1843, s. 72.

36. Worsaae 1843, s. 71.
37. Ravn 1996, s. 155
38. Ravn 1996, s. 150-151.
39. Ravn 1996, s. 150.
40. Müller 1897, s. 693-695.
41. Høiris 2010, s. 248; Tiemroth 1992, s. 336.
42. Müller 1897, s. 157.
43. Müller 1897, s. 53.
44. Müller 1897, s. 690-700.
45. Müller 1897, s. 691.
46. Müller 1953, s. 80.
47. Müller 1897, s. 691.
48. Müller 1897, s. 53-58.
49. Müller 1897, s. 54.
50. Müller 1897, s. 70.
51. Müller 1897, s. 64-71.
52. Høiris 2010, s. 214.
53. Müller 1897, s. 702.

LITTERATUR

- Adamsen, Christian & Vivi Jensen 1998: *Danske præsters indberetning til Oldsagskommissionen af 1807. Sjælland, Samsø og Møn*. Højbjerg.
- Böss, Michael 2008: Romantikerne og den nationale idé. I: Ole Høiris & Thomas Ledet (red.): *Romantikens Verden. Natur, menneske, samfund, kunst og kultur*, s. 285-302. Aarhus.
- Dehn, Torben 2009: The Videdys Long Dolmen 1643-2006, I: Magdalena S. Midgley (red.): *Antiquarians at the Megaliths*, s. 31-35, Oxford.
- Gertz, M.Cl. 1887-1905: Børge Thorlacius. I: *Dansk Biografisk Leksikon*, 1. udgave, bind 17, s. 268-270. København.
- Gjerløff, Anne Katrine 2001: Tingenes tavshed – tingenes tale. Om forholdet til fund før og nu. *Kuml*, s. 47-70.
- Grand, Karina Lykke 2013: Visionen for Danmark: En politisk landskabskunst. I: Karina Lykke Grand, Lise Pennington & Anne Mette Thomsen (red.): *Guld. Skatte fra den danske Guldalder*, s. 94-125. Aarhus.
- Hejlskov, Ane, Vinnie Nørskov & Hanne Teglhøus 2008: Danmark på museum – museumsvæsnets opståen. I: Ole Høiris & Thomas Ledet (red.): *Romantikens Verden. Natur, menneske, samfund, kunst og kultur*, s. 503-520. Aarhus.
- Høiris, Ole 2008: Naturfolk, kulturfolk og træk af verdens historier. I: Ole Høiris & Thomas Ledet: *Romantikens Verden. Natur, menneske, samfund, kunst og kultur*, s. 259-283. Aarhus.
- Høiris, Ole 2010: Danmarks oldtid – i historisk perspektiv. *Kuml*, s. 213-253.
- Jensen, Jørgen 1994: Historiens spejl. Da historiemaleriet blev til landskabsmaleri. I: Bente Scavenius (red.): *Guldalderhistorier. 20 nærbilleder af perioden 1800-1850*, s. 30-37. København.

- Jørgensen, Harald 1979: H.P. Hanssens breve til A.D. Jørgensen II. 1892-97. I: Henrik Fangel, Knud Fanø og H.P. Jensen (red.): *Sønderjyske årbøger*, s. 133-222. Aabenraa.
- Mordhorst, Camilla 2009: *Genstandsfortællinger. Fra Museum Wormianum til de moderne museer*. København.
- Dreyer, Dankvart 2016: *Dreyer – Liv og Landskab*. Assens.
- Müller, Sophus 1897: *Vor Oldtid. Danmarks forhistoriske Archæologi almenfatteligt fremstillet*. København.
- Müller, Sven 1953: En museumsmands hjem. Museumsdirektør, dr. phil. Sophus Müllers bolig i Prindsens palæ. I: Tove Clemmensen (red.): *Danske hjem ved århundredskiftet*, fjerde samling, s. 75-84. København.
- Münter, Frederik 1805: *Lejre i Sielland, i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede*. Det Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, andet bind, s. 265-324. København.
- Nielsen, Ingrid (red.) 1987: *Bevar din arv*. København.
- Ravn, Mads 1996: Med Müller til Aftenselskab i Glyptoteket. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 149-167.
- Richardt, C. & G. Røde 1866: *Fortællinger og Vers for Store og Smaa*. København.
- Thorlacius, Børge 1809: *Bemærkninger over de i Danmark endnu tilværende hedenolds Høie og Steensætninger*. København.
- Thorlacius, Børge 1812: Den Snoldelevske Runestein. *Antiquariske Annaler*, 1. bind, s. 278-338.
- Tiemroth, Jens Henrik 1992: Historien i arkiver og museer. I: Søren Mørch (red.): *Historiens historie*, Danmarks historie, bind 10, s. 331-354. København.
- Vammen, Hans 2013: At trække sig selv op ved hårene. Romantik og politik i Danmarks Guldalder. I: Karina Lykke Grand, Lise Pennington & Anne Mette Thomsen (red.): *Guld. Skatte fra den danske Guldalder*, s. 240-261. Aarhus.
- Worsaae, J.J.A. 1843: *Danmarks Oldtids oplyst ved Oldsager og Gravhøie*. København.
- Worsaae, J.J.A. 1934: *En Oldgranskers Erindringer 1821-1847*, udgivet ved Victor Hermansen. København.

“Through them antiquity is manifest before us” Changing interpretations of dolmens by Danish archaeologists in the 19th century

Throughout the centuries, people have tried to explain the function and origin of dolmens. These interpretations reflect the society, science and culture that influenced archaeologists in their work. This article shows how the interpretation of dolmens by three archaeologists during the 19th century was shaped by changing scientific theories, contemporary events, culture and the dolmens themselves.

At the beginning of the 19th century, artefacts and monuments such as dolmens were only seen as appendices to the written sources. This meant that the system created by Børge Thorlacius was shaped by an interpretation of dolmens as alters, tombs of kings and thingsteads (figs. 1 and 2). Thorlacius found confirmation for these interpretations in the size of a dolmen he visited. The fact that the size could confirm an interpretation was due to the contemporary fascination with Danish antiquity, where there was a belief in the existence of a true Danish spirit and that Nordic heroes were strong and brave (fig. 3).

This approach to interpretation was challenged by J.J.A. Worsaae in 1843, when he rejected the written sources and turned to the artefacts and monuments to find information on Danish antiquity. He used the history of Danish antiquity to plant a national identity in the Danish people, and dolmens legitimised Danish territory by proving its long history, but they could not be linked to the ancestors of the Danes (figs. 5-6). The disconnection of the dolmens from the mythical

past previously associated with them meant that the dolmens were now merely tombs and sources of information about ordinary people in the Stone Age (figs. 4 and 7). All artefacts now became important to archaeologists, providing an insight to the past, as they shifted from deduction to induction.

Sophus Müller considered every artefact and monument important as only large numbers of them could lay the foundations for archaeological research. He developed an archaeological method whereby the formulation of a hypothesis relied on observation and comparative investigations. Influenced by positivism, evolutionism and the theory of diffusion, he reached the conclusion that dolmens in Denmark were part of an international movement of ideas originating in the East, in this case the concept of a life after death (fig. 8). He used this perception to state that dolmens were, in themselves, monuments in honour of the dead. Moreover, he used the very construction of the chamber to link dolmens with the idea that the afterlife was ensured by preservation of the body.

Despite developments in science, culture and society, dolmens remained a part of the national identity project throughout the 19th century. Archaeology was born out of the romanticism and nationalism of the late 18th and early 19th century, and even though interpretations of dolmens, their function, their builders and their significance changed, they continued to be used in creating a Danish national

identity (fig. 9). This article demonstrates the development of archaeology as a science, the changes in the use of artefacts as

sources and the way in which the artefacts themselves played a part in the interpretations.

Minna Kanzler Hemmet
Aarhus